

MÉG EGYSZER AZ ENYEC GÉGEZÁRHANGOKRÓL

SZEVERÉNYI SÁNDOR

Az enyec gégezárhangokról írt tanulmányunkban szerzőtársammal azt vizsgáltuk meg, hogy az enyec nyelvben – amely ebből a szempontból egybevág a nyenyecceccel – a történetileg kimutatható kétféle gégezárhang ma is kétféleképpen realizálódik-e, még ha akusztikusan nem is válik el egymástól teljes egyértelműséggel. Az elméleti vita bemutatásától most eltekintek, lévén az az említett cikkben részletesen ki van dolgozva (Körtvély – Szeverényi 1997).

Módszerünk a következő volt: mivel az enyec nyelvben a gégezárhangok elég nagy gyakorisággal kopnak le a szavak végén, azokat a szavakat elemeztük, amelyek végén olyan szuffixumok találhatók, amelyek morfológiailag *n*-, illetve *t*- alapú gégezárhangra végződnek, és egymással gégezárhangjaik típusa alapján oppozícióba állíthatók. Ezek a szótári egységek a következő morfémákkal rendelkeznek:

	<i>t</i> alapú glottis-zárhang	<i>n</i> alapú glottis-zárhang
nomen	PINom PxPI1–2	SgGen PxPI3
ige	VxPI1–2	VxPI3

Ha a kétféle gégezárhang valóban különböző módon realizálódik, akkor annak a lekopások arányában is különbséget kell mutatniuk, mégpedig úgy, hogy a *t*- alapú gégezárhang gyakrabban marad el a szavak végén. Vizsgálataink azt látszottak igazolni, hogy a dentálisra visszavezethető, „gyengébb” gégezárhangot gyakrabban hagyják el a beszélők, mint a nazálisra visszavezethető „erős” gégezárhangot. Munkánkat jelentős mértékben megkönnyítette, hogy az enyec nyelv morfológiai szótárral rendelkezik (Mikola 1996).

Arra azonban nem voltunk tekintettel, hogy Tereščenko normatív lejegyzést alkalmaz. Ha morfológiailag a szó végén gégezárhang van, akkor ő azt jelöli, attól függetlenül, hogy hallotta-e vagy sem. Adatainak a végén – egy-két kivételtől eltekintve – mindig ott találjuk a glottis-zárhangot: a nazális alapú gégezárhangnál a ' jelet, a dentális alapúnál pedig a " jelet. Ezért vizsgálatunk szempontjából Tereščenko adatait nem tekinthetjük relevánsnak. Így most azt mutatom meg, hogy ha Tereščenko adatait „kivesszük” a számításba vett adatok közül, akkor az elhagyások mértéke milyen arányban módosul. Jelen tanulmány lehetőségét biztosít számomra arra is, hogy az első cikkben leírt adatokat pontosítsam.

1. Tereščenkónál az *n* alapú genitívus jele ', a többes szám nominatívusé pedig ". 320 egyes szám genitívusi adatot találtunk, ezek közül 112-n nincs jelölve a gégezárhang, az elhagyás mértéke 35 %. Ha nem számítjuk Tereščenko adatait, akkor 238

adattól 99 nem viseli a gégezárhang jelét, ez 41,59 % jelent. Érdekes, hogy tizenhárom esetben Tereščenko sem jelöli a zárhangot. Így például:

- sira B SgGen 'Schnee, Winter, sneg, zima' (Tereščenko 1973: 204, 266, 301)
 kamer B SgGen 'Verstorbener, Leiche, tot, pokojnik, mogila' (Tereščenko 1973: 284)
 sare B SgGen 'Regen, dožd' (Tereščenko 1973: 292)

A többes számú nominativusi alakoknál a következő a helyzet: 120 adattól 19 nem jelölt, az elhagyások aránya 15,83 %. Tereščenkónak 44 ilyen adata van, ezek közül egyen nincs jelölve a gégezárhang:

- karexada B PINom 'rybačit', lovit' rybu' (Tereščenko 1973: 303)

Tereščenko adatait nem számolva marad 76 adat, 18 jelöletlen, az elhagyások aránya 23,67 %.

2. A többes számú birtokos személyrag toldalékjait Tereščenko a következőképpen adja meg:

	nominativus	accusativus	genitivus
PI1	-ba", -a"	-ba", -a"	-na"
PI2	-ra"	-ða"	-ða"
PI3	-zu'	-ðu'	-ðu'

Összesen 86 adatot találtunk, ezekből mindössze nyolcon nincs jelölve a gégezárhang, ez 9 %-nak felel meg. A 86 adat jelentős része viszont – szám szerint 51 – Tereščenkótól származik, így érthető módon, ha az ő adataitól eltekintünk, akkor az elhagyások aránya jelentős mértékben megnő: 35 szóból heten nem találjuk a jelet, ez 20 %-ot jelent. Tereščenko egy adaton nem jelöli a gégezárhangot:

- pajaodow B PxPI2 'postel'' (Tereščenko 1973: 98)

A harmadik személyű alakoknál is nő az elhagyások mértéke, ám mivel itt kevesebb Tereščenko adata (mindössze 12 és mindegyik jelölt), az arányok is kisebb mértékben változnak: 94 ilyen adatot találtam, ezek közül 41 nem viseli a zárhangot, százalékban kifejezve ez 43 %. Tereščenko adatai nélkül a következő a helyzet: 82 szó, ebből 41 jelölt, ez pontosan 50 %.

3. A többes számú igei személyragok Tereščenkónál a következőképpen szerepelnek:

	tárgyas (egy tárgyra utaló)	tárgyas (több tárgyra utaló)	visszaható
PI1	-a", -ba"	-na"	-na"
PI2	-ra"	-za"	-za"
PI3	-zu'	-zu'	-z'

Mivel az alanyi ragozás végződése, a felszólító módú igealakok, valamint a múlt idejű alakok nem felelnek meg annak a feltételnek, amely szerint az első és második szemé-

lyű igeragoknak dentális alapú, a harmadik személyű igealakoknak pedig nazális alapú gégezárhangra kell végződniük, ezért ezeket a szavakat nem vizsgáltuk.

Többes szám első és második személyű alakot mindössze 29-et találtam, amelyek közül három nem viseli a gégezárhang jelét. Az elhagyás mértéke 10 %. Tereščenko hat ilyen adatot mutat föl, s ezeken mind jelölve van a zárhang, ami azt jelenti, hogy az elhagyások aránya nagyobb: 23 adat, három jelöletlen, ez 13%. Többes szám harmadik személyű alakot – csakúgy, mint a birtokos személyű alakoknál – Tereščenkónál kevesebbet találtam, összesen ötöt, amelyek közül egyen nincs jelölve a gégezárhang:

muj"izu B 'delat' (Tereščenko 1966: 443)
-indikativ, aoristos, több tárgyra utaló, P13.

A 64 adatból 19 nem jelölt, az elhagyások mértéke 29 %. Ugyanez Tereščenko adatai nélkül: 59 adat, 18 adaton nincs jelölve, ami 30 %-nak felel meg.

4. Összefoglalás

Nézzük először a dentális alapú gégezárhangra végződő szavakat:

t alapú zárhangot tartalmazó szuffixum	összes adat	nem jelölt gégezárhang	elhagyás mértéke
PlNom	120	19	15,83 %
PxP11-2	86	8	9,3 %
VxP11-2	29	3	10,34 %
<i>összesen</i>	<i>235</i>	<i>30</i>	<i>12,7 %</i>

Tereščenko adatai nélkül:

t alapú zárhangot tartalmazó szuffixum	összes adat	nem jelölt gégezárhang	elhagyás mértéke
PlNom	76	18	23,67 %
PxP11-2	35	7	20 %
VxP11-2	23	3	13,04 %
<i>összesen</i>	<i>134</i>	<i>28</i>	<i>20,89 %</i>

Az adatokból kiolvasható, hogy az összes adat csaknem fele Tereščenkótól származik és ezek közül csak kettőn nincs jelölve a gégezárhang, ezért tapasztaljuk azt, hogy az ő adatait figyelmen kívül hagyva az elhagyások mértéke jelentős mértékben nő, körülbelül minden ötödik szó végéről hiányzik a gégezárhang jele. Lássuk, hogy a nazális alapú gégezárhangok összesített adatai milyen képet mutatnak Tereščenko adataival együtt:

n alapú zárhangot tartalmazó szuffixum	összes adat	nem jelölt gégezárhang	elhagyás mértéke
SgGen	320	112	35 %
PxP13	94	41	43,62 %
VxP13	64	19	29,68 %
<i>összesen</i>	<i>478</i>	<i>172</i>	<i>35,98 %</i>

Tereščenko adatai nélkül:

n alapú zárhangot tartalmazó szuffixum	összes adat	nem jelölt gégezárhang	elhagyás mértéke
SgGen	238	99	41,59 %
PxPI3	82	41	50 %
VxPI3	59	18	30,5 %
<i>összesen</i>	<i>379</i>	<i>158</i>	<i>41,68 %</i>

Összességében elmondható, hogy Tereščenko adatai alig több mint egynegyede az összes adatnak, ezért nem meglepő, hogy az arányok is kisebb mértékben változtak, mint a dentális alapú gégezárhangok esetében. Feltűnő, hogy a genitivusi alakoknál Tereščenko sem jelölte minden esetben a gégezárhangot: 82 adata közül 13 nem viseli a jelet. Noha az eredmények Tereščenko adatai nélkül nem módosultak olyan jelentős mértékben, mint ahogyan arra számítani lehetett, az azonban továbbra is megállapítható, hogy a birtokos személyragok, az igei személyragok és PINom-SgGen oppozíció továbbra is megerősíteni látszik Tereščenkonak az elméletét, miszerint a történetileg kétféle gégezárhang kétféle módon realizálódik.

IRODALOM

- Körtvély Erika–Szeverényi Sándor 1997: Az enyec gégezárhangokról, *Néprajz és Nyelvtudomány* 38, 217–228.
- Mikola Tibor 1996: *Morfologisches Wörterbuch des Enzischen = Studia Uralo-Altica* 36, Szeged, JATE.
- Tereščenko, Natalija M. 1966: Samodijiskije jazyki (v vedenije, nenetskij jazyk, nganasanskij jazyk, enetskij jazyk), in: *Jazyki narodov SSSR III*, Moskva, Akademii nauk.
- Tereščenko, Natalija M. 1973: *Sintaksis samodijskih jazykov*, Leningrad, Nauka.

NOCH EINMAL ÜBER DIE GLOTTISVERSCHLUSSLAUTE IM ENZISCHEN

SÁNDOR SZEVERÉNYI

Der Verfasser untersuchte in einem früheren Aufsatz, ob die Glottisverschlusslaute verschiedenen Ursprungs (1. < *t, *s, 2. < *-n, *-ŋ) im Enzischen verschiedenartig realisiert werden: in welcher Proportion die eine bzw. die andere Variante im Wortauslaut von den verschiedenen Sprechern weggelassen wird.

Der Verfasser hat bei seinen Untersuchungen jedoch ausser Acht gelassen, dass Tereščenko die normative Umschrift verwendete, d. h. sie verzeichnete den Glottisverschlusslaut in jedem Fall, weshalb ihre Angaben als nicht relevant einzuschätzen sind.

Die vorliegende Untersuchung zeigt, in welchem Masse sich die Forschungsergebnisse ohne die Belege von Tereščenko modifizieren lassen.